

Юрій Волошин,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка (Полтава)*

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ / ПОЛІТИКА ЗАБУТТЯ: ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УРСР 60-х – 70-х рр. XX ст.

Ідеться про місце релігії та церкви у формуванні історичної пам'яті радянських українців.
Ключові слова: пам'ять, історія, релігія, церква.

Однією з найбільш популярних тем, яка жваво обговорюється в сучасній гуманітаристиці, у тому числі й українській, є поняття «пам'яті» чи точніше «історичної пам'яті» – свідомо ретрансльованого знання про колективний досвід певної спільноти. Свідченням цього є зростання числа присвячених даній проблемі конференцій та наукових публікацій. Яскравим прикладом можуть слугувати: повністю їй приурочений 4 (15) випуск інтелектуального часопису «Україна модерна», чи запланована на осінь наукова конференція «Історична пам'ять українців і поляків...».

Незважаючи на те, що історична пам'ять відіграє доволі важливу роль у суспільному житті окремої спільноти, вона має небагато спільного з історичною наукою, «бо вибирає з хаотичного плину сущого якісь певні, потрібні спільноті, вартості»[4] і не потребує критичної наукової перевірки. Творцями пам'яті виступають не історики, а політики та культурні діячі. Що, у свою чергу є свідченням політизації дискурсу пам'яті й перетворення її, згідно із твердженням Еви Доманської, на політику історії здійснюваної владою[3, с.11]. Серед інституцій, через які влада здійснює цю політику слід назвати інститут національної пам'яті, медіа і школу. Остання є чи не найбільш важливою ланкою у формуванні національної історичної пам'яті, адже в ній викладається такий предмет як історія. Звідси важливість іншого необхідного атрибуту вивчення історії – шкільного підручника.

Метою мого дослідження є з'ясування того як саме в підручниках історії УРСР реалізовувалася політика пам'яті чи правильніше сказати політика забуття релігії та церкви в 60-70-х рр. XX ст. Для свого аналізу яви брав три підручники: В. Дядиченко, Ф. Лось, В. Спицький. Історія Української РСР. Підручник для 7-8 класів восьмирічної школи / Ред. Ф.Лося – Київ: державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа»1963. – 216 с.; В. Дядиченко, Ф. Лось. Історія Української РСР. Підручник для 7-8 класів. Видання восьме, перероблене / Ред. Ф.Лося – Київ: видавництво «Радянська школа», 1974. –152 с.; Ф. Лось, В. Спицький. Історія Української РСР. Посібник для 9-10 класів. Видання друге / Ред. Ф.Лося – Київ: видавництво «Радянська школа», 1969. – 192 с.

Перший підручник – виданий у 1963 р. був розрахований ще на обов'язкову восьмирічну освіту й включав у себе синтетичний курс історії України з найдавніших часів до початку 60-х рр. XX ст. Випущений у світ, у часи проголошення

комуністичною партією курсу на перехід до «розгорнутого будівництва комунізму» й активної антирелігійної кампанії, він увібрав у себе всі особливості того часу. У 38 параграфах цього підручника церква й релігія згадуються всього лише 5 разів.

Перша згадка стосується запровадження християнства на Русі. Автори присвятили цій проблемі доволі великий текст – цілих два абзаци. У першому – повідомлялося про язичницькі вірування слов'ян до 988 р., а також про те, що запроваджувати християнство почав князь Володимир. При цьому наголошувалося, що: *«Християнська релігія відповідала інтересам класу феодалів, бо вона вчила бідняків і рабів коритися своїм панам, виправдовувала бідність і гноблення»*.

У другому абзаци говорилося про позитиви, які принесла із собою нова релігія. Їх, за твердженням авторів підручника, було чотири. По-перше, прийняття християнства було позитивним, бо *«воно прискорювало об'єднання всіх слов'янських земель в єдину державу, зміцнювало владу князя»*. По-друге, призвело до посилення культурних зв'язків між Руссю та Візантією. По-третє, сприяло поширенню писемності й по-четверте, спонукало до створення перших шкіл *«де навчалися діти князів та бояр»* [1, с.9].

Друга, ще більша, інформація про релігійне життя присвячена проведенню Берестейського собору 1596 р. Ця проблема подавалася з позицій тієї ж самої методологічної парадигми боротьби класів і розглядалася виключно як інтрига польської шляхти, яка нібито хотіла *«перетворити українські землі на провінції шляхетської держави, позбавити український народ його мови і культури, нав'язати йому чужу, польську, мову і католицьку віру»*. Із цією метою польський уряд підкупив верхівку *«українського духовенства»*, але *«більшість учасників собору, розуміючи ворожу суть цієї пропозиції, виступила проти неї»* [1;с.21].

У подальшому релігія фактично зникає зі сторінок підручника, жодних подій пов'язаних із церковним життям та релігійними рухами в XVII-XX ст. Ті три згадки які були мною віднайдені не подають жодної інформації про перебіг церковної історії чи релігійного життя, а несуть у собі винятково ідеологічне навантаження. Перша з них – повідомлення про те, що *«за проектом великого російського зодчого Растреллі збудовано Андріївську церкву в Києві»* [1, с.54] (підкреслення моє – Ю.В.) мало на меті зміцнити уявлення учнів про *«споконвічну дружбу російського та українського народів»*, а решта – дві показати негативний образ греко-католицького духовенства. Так у §33, який стосується культурної революції, говорилося, що західноукраїнські письменники присвятили свої твори *«викриттю зради уніатського духовенства»* [1, с.173]. У повоєнний період *«куркулі, церковники, буржуазні націоналісти»*, які чинили «шалений опір колективізації» в західних областях України *«за вказівкою папи римського у 1949 р. убили невтомного борця за нове життя талановитого письменника Ярослава Галана»* [1, с.195].

Другий підручник «Історія Української РСР» авторства В. Дядиченка та, Ф. Лося призначався для 7-8 класів середньої школи. Хронологічно він охоплював період української історії з найдавніших часів і до кінця XIX ст. і складався з 40 параграфів. Збільшення кількості годин, спричинило розширення тематики й, відповідно, збільшення кількості сюжетів у яких згадувалася релігія. Їхнє число зросло до семи.

Загальна структура при цьому суттєвих змін не зазнала. Перший сюжет, як і в підручнику 1963 р., присвячений запровадженню християнства. Його дещо

розширили, зауваживши, що церква «стала таким самим феодалом як князі та бояри». Наголошувалось також на тому, що населення неохоче приймало нову віру й князеві Володимирі доводилося застосовувати силу. Так само добавилось і позитивних моментів, які принесло християнство – «до Києва прибуло багато грецьких діячів культури – архітекторів, живописців, учених, а також проповідників християнської віри. У Києві, Чернігові та інших містах було збудовано чимало нових кам'яних споруд – храмів, князівських та боярських палаців», «на Русі з'явилось багато переписувачів книжок» [2, с.15].

Тему про Берестейську унію теж розширили, додавши твердження про «релігійний гніт», що його терпів український народ від польських панів та ввівши тезу про те, що «народні маси не визнали уніатської церкви і розгорнули гостру боротьбу проти неї. Українські письменники і громадські діячі написали ряд творів, в яких засуджували польсько-католицький наступ, розповідали про єдність походження і спільність історичного розвитку українського білоруського і російського народів» [2, с.35-36].

Наступного разу церкву згадали в темі «Культура українського народу в XV-XVI ст.». Якщо в попередньому підручникові, діяльність друкаря Івана Федорова згадувалася лише як «приклад культурних зв'язків двох братніх народів» і навіть не називалася перша видана ним книжка [1, с.24], то в цьому вже говорилося, що це був «Апостол». Додали також ще й інформацію про роль церковних братств у розвитку культури того часу [2, с.43].

Решта згадок, за виключення нейтральних повідомлень про побудову Андріївської церкви [2, с.94] та картину І.Ю. Рєпіна «Хресний хід в Курській губернії» [2, с.148] виключно негативні. Православне духовенство згадане лише раз у зв'язку з тим, що в 70-80-х рр. XVII ст. воно разом із козацькою старшиною «посилило наступ на народні маси» [2, с.62]. Двічі в підручнику говорилося про католицизм, перший раз як про засіб із допомогою якого керівні кола панської Польщі в XVIII ст. хотіли розірвати зв'язки українців «із братнім російським народом» [2, 70]. Друга згадка, стосувалася Львівського університету, який, у параграфі про культуру України XVIII ст., названо зняряддям «католицької церкви» для ополячити й покатоличити населення. Ця ж церква нібито домоглась того, що на Західній Україні припинили існування «майже всі початкові українські школи» [2, с.90-91].

У посібнику Ф. Лося та В. Спицького. Історія Української РСР для 9-10 класів я віднайшов шість згадок про релігію й церкву, що значно більше ніж було в спільному підручнику 1963 року. Тим більше, що хронологічно підручник охоплював лише XX ст. Однак, як і попереднього разу жодної інформації про перебіг церковно-релігійного життя. Духовенство згадувалося виключно як складова, або помічник ворожих народу сил – православне царизму й куркулів, а унійне – буржуазних націоналістів.

Так, зокрема, саме православний священик Григорій Гапон допомагав царській охоранці організувати похід робітників до царя сумнозвісного 9 січня 1905 р [5, с.15]. Діти духовенства, разом із дітьми інших, ворожих народу класів – поміщиків, буржуазії, куркулів та чиновників могли навчатися в університетах, гімназіях та реальних училищах [5, 41]. Священики виступали й проти колективізації в союзі з куркулями: «підтримували куркулів церковники. В народі говорили: «Піп та куркуль – пара коней до масті»» [5, 22].

Греко-католицьке духовенство завинило перед «українським народом» тим, що в роки першої світової війни допомагало націоналістам «створити з куркульських синків військові підрозділи так званих «січових стрільців», які в тилу російської армії займалися диверсійною діяльністю» [5, с.49]. Його діяльність, у період «культурної революції», таврували й викривали письменники Я. Галан, С. Тудор, О. Гаврилюк, П. Козланюк [5, с.133]. Крім цього греко-католицьке духовенство спільно з буржуазними націоналістами ще й чинило «запеклий опір» колективізації на західноукраїнських землях у повоєнний період [5, с.159].

Таким чином, на основі вище сказаного можна виділити кілька характерних рис подання релігійних тем у проаналізованих підручниках:

По-перше, сюжетів присвячених церковно-релігійному життю було надзвичайно мало й вони не висвітлювали всіх його особливостей. Мова йшла виключно про православну, католицьку та греко-католицьку церкви. До того ж здебільшого вони стосувалися середньовіччя й ранньомодерного часу. Однак, і в цих темах, автори жодним словом не примовились про Реформацію та Контрреформацію, поширення протестантизму чи особливості юдейських громад. Траплялися цілі періоди, наприклад XIX ст., в яких про церкву не згадувалося зовсім.

По-друге, церковно-релігійні теми вводилися до підручників лише тоді, коли без них не можна було обійтися взагалі, або ж замовчування про них могло порушити подальшу логіку викладу матеріалу. Яскравий приклад: запровадження християнства та Берестейська унія 1596 р.

По-третє, усі згадки мали на меті не розкрити історію релігії та церкви, а були необхідні для ілюстрації правильності панівної ідеологічної доктрини. Церква й священники в ній, або ж були зараховані до ворогів трудящого люду, або, як у випадку із друкарем І. Федоровим чи архітектором Б. Растреллі, слугували прикладом дружби братніх народів.

Отже, можна дійти висновку, що політика пам'яті здійснювана комуністичною партією й радянською державою за допомогою підручників з історії Української РСР у 60-х-70-х рр. XX ст. відносно історії релігії та церкви була спрямована не скільки на формування пам'яті, а радше на забуття. Чим ближчим до сучасності був хронологічний період тим менше згадок.

1. В. Дядиченко, Ф. Лось, В. Спицький. Історія Української РСР. Підручник для 7-8 класів восьмирічної школи / Ред. Ф.Лося – Київ: державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа» 1963. – 216 с.
2. В. Дядиченко, Ф. Лось. Історія Української РСР. Підручник для 7-8 класів. Видання восьме, перероблене / Ред. Ф.Лося – Київ: видавництво «Радянська школа», 1974. – 152 с.
3. Доманська Е. Науковець перед з'явою пам'яті // Україна модерна:пам'ять як поле змагань. – № 4 (15). – 2009. – С.9-13.
4. Зайцев О. Скільки історій у Кліо? // < <http://www.ucu.edu.ua/ukr/current/library/article;3939/> >
5. Ф. Лось, В. Спицький. Історія Української РСР. Посібник для 9-10 класів. Видання друге / Ред. Ф.Лося – Київ: видавництво «Радянська школа», 1969. – 192 с.

SAMMERY**Iurii Voloshyn****POLICY OF MEMORY / POLICY OF OBLIVION: HISTORY OF RELIGION AND CHURCH IN SCHOOL TEXTBOOKS ON HISTORY URSR 60 - 70 TH XX CENTURY.**

It is a question of a place of religion and church in formation of historical memory of the Soviet Ukrainians

Keywords: memory, history, religion, church.

Наталія Воронянська,*аспірантка кафедри історії України**Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

РОЗВИТОК ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ В УКРАЇНІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ РАДЯНСЬКОЇ ТА СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Проаналізовано дослідження адвентизму в Україні у радянській та сучасній вітчизняній науці. Розглядається еволюція підходів до вивчення течій пізнього протестантизму. Окреслені напрями подальшого вивчення історії Церкви Адвентистів сьомого дня.

Ключові слова: адвентисти сьомого дня, оцерковлення, пізній протестантизм, секта, Церква.

Церква християн Адвентистів сьомого дня понад сто років складає невід'ємну частину українського поліконфесійного середовища. За цей період вона встигла пройти нелегкий шлях від релігійної спільноти сектантського типу до потужної церковної організації. Більша частина часу, впродовж якого адвентисти поширювали своє вчення на території України, припала на роки існування Радянського Союзу. Ця обставина зумовила нерівномірність еволюції конфесії. Жорстка радянська антирелігійна політика затримала, практично зупинила, розвиток інституціоналізаційних процесів конфесії. Лише у 80-х роках XX ст. адвентисти отримали змогу якісно змінити своє церковно-релігійне життя і тільки після розпаду СРСР – вільно проповідувати, розвивати та вдосконалювати адвентистське вчення і практику.

Попри порівняно невелику чисельність прихильників, адвентизм сьогодні виступає важливою складовою пізньопротестантських течій в Україні. Ця конфесія є однією з найпоследовніших у дотриманні внутрішньоцерковних догматів (у т. ч. комплексу вимог, які складають „санітарну реформу”), у ній панує жорстка дисципліна, що свого часу стало однією з головних причин швидкого її оцерковлення. Адвентисти демонструють надзвичайну стабільність та одностайність у дотриманні релігійних канонів. Так, ще в радянську добу уповноважений Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР К. Полонник говорив про адвентистів: „Секта – не велика, але турбот спричинює чимало” [36, с. 71].